

Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten

Af Jeannette Trefzer

Kunsthistoriker, museumsinspektør ved Vejen Kunstmuseum

Som nytilkommen kunsthistoriker på Vejen Kunstmuseum, et specialmuseum for kunsten omkring 1900, overvældes man af alsidigheden i den kunstneriske produktion hos museets hovedperson, billedhugger og keramiker, Niels Hansen Jacobsen (1861-1941).

Stenhugger - burde man også føje til på Hansen Jacobsens visitkort. For ud over at give form til en meget personlig, dramatisk-dynamisk linjebåren stil i sine skulpturer og skabe keramik af en helt særegen karakter, huggede Hansen Jacobsen over 200 grav- og mindesten.¹ Også her formåede han oftest at sætte sit eget individuelle fingeraftryk.

Optakten

Niels Hansen Jacobsen blev født i Vejen i september 1861 som yngste barn af fem. Familien drev landbrug og en tømmerhandel, men Niels var kreativt anlagt, holdt af musik, tegnede og skar i træ og ville ikke være landmand. Det var til farens store

Niels Hansen Jacobsens
dystre hovedværk Skyggen
fra 1897.

Foto: Pernille Klemp.

ærgrelse, for han havde aldrig set en karl pløje så lige en fure som Niels.²

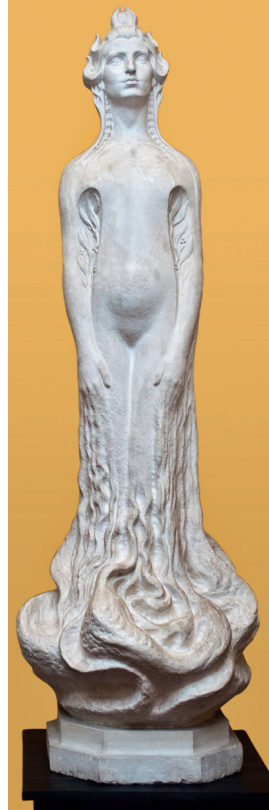
Fra 1884 til 1888 uddannede han sig på Kunstakademiets Billedhuggerskole i København. På akademiet lærte han sin første hustru, Gabriele Rohde (1862-1902), at kende. De giftede sig i 1891 og tog på bryllups- og studierejse gennem Europa til Paris, hvor de slog sig ned i næsten 10 år. Opholdet blev skelsættende for Hansen Jacobsen. Her stiftede han bekendtskab med avantgardekunsten, og under indflydelse fra tidens symbolistiske strømninger og Jugendstilen udviklede hans udtryk sig bort fra et mere akademisk og traditionelt formsprog til en abstraherende, kraftfuld og linjedyrkende stil, som kunne formidle symbolisternes optagethed af indre tilstande, følelser og tanker om liv, død og kærlighed. Fra 1890'erne stammer nogle af Hansen Jacobsens mest markante skulpturer, såsom *Natten* (1895), *En Told, der vejrer Kristenkød* (1896) og *Skyggen* (1897). Her beskæftiger han sig med livets mere dystre aspekter, død og forgængelighed, hvorimod værker som *Foråret* (1900) og *Vinranken* (1892) slår en livsbekræftende tone an, idet det spirende og voksende liv er i centrum. Menneskets livscyklus som tema kommer siden til at gå igen i Hansen Jacobsens arbejde med grav- og mindestenene.

At tjene til dagen og vejen

I september 1902 fik Hansen Jacobsen selv livets brutale omskiftelighed at mærke, da hans hustru døde i Danmark efter en kræftoperation. Det slog ham ud af kurs, og han flyttede hjem til Vejen og hjalp til på familiegården hos sin gamle far, afbrudt af ophold i København i vintermånederne.

Det var svært at komme i gang igen med det kunstneriske arbejde, men bestillingsopgaver, som *Modersmålet* (1903) til Skibelund Krat, skulle færdiggøres, og et nybygget atelier med et par ovne satte ham siden hen også i stand til at brænde egen keramisk kunst, som han var begyndt at dyrke i Pariserårene.

En bekostelig separatudstilling på Den Frie i København i 1901 havde drænet kunstnerens økonomiske ressourcer, og arbejdet med grav- og mindestenene blev en indtægtskilde, der voksede og fortsatte frem til hans død i 1941. Det var Hansen Jacobsens far især tilfreds med, for endelig foretog "stenkløveren", som han kaldte sønnen, sig noget fornuftigt.³ Hansen Jacobsen selv havde mere blandede følelser over for stenhugningen. I et brev til digteren Jeppe Aakjær den 3. oktober 1921

Niels Hansen Jacobsens livsbekræftende skulptur *Foråret* fra 1900. Foto: Frederik Madsen, Vejen Kunstmuseum.

skriver han: "... jeg er desværre ikke til (at) drive til skrivebordet, og det bliver jo længer og værre for mig, jeg må for at leve hugge så mange bogstaver i granit på gravsten, så det måske er en af grundene til min umulighed til at skrive".⁴

Egnens sten

Man skal ikke have set mange af Niels Hansen Jacobsens sten, før det går op for en, at der her er tale om godt gammeldags håndværk hele vejen igennem. Kun i ganske få tilfælde kommer stenen fra et stenbrud, med den ensartethed og det industrielle præg, det giver, ellers er der tale om egnens uslebne sten, hvor ikke to er ens, hverken fra naturens hånd eller i kunstnerens bearbejdning.

I 1908 giftede Hansen Jacobsen sig for anden gang, nu med købmandsdatteren Kaja Jørgensen (1882-1928) fra Vamdrup, og livet blev igen lettere. Parret boede i familiegårdens aftægtsbolig, Hytten. Den var omgivet af atelieret med brændeovnene, huggehuset, hvor stenarbejderne blev til, og en græsmark, der anvendtes til opstilling af de mange sten, som egnens beboere løbende gjorde Hansen Jacobsen opmærksom på, og som han, hvis de var brugbare, lod transportere dertil. I et brev til Hansen Jacobsen skriver en kone fra Vittrup således: "Dette for at sige dem, at jeg har en 3 sten som de vist kan bruge til Minde sten vis de vil have dem bedes de komme først i næste uge saa er vi Hjemme".⁵

Niels Hansen Jacobsen ved Hytten i Vejen. På marken ses de mange sten, som ligesom klar til at blive omformet til gravsten. Foto: Niels Hansen Jacobsens fotoalbum, Vejen Kunstmuseum.

Flytningen af stenene var et slidsomt arbejde, der kunne involvere mange hænder og blokvogne trukket af heste. De allerstørste sten bearbejdede Hansen Jacobsen tæt på fundstedet og lod flytte mindst muligt. Kun i ganske få tilfælde blev store sten sprængt for at blive til flere mindre, som i tilfældet med en sten fra Læborg, der blev til tre nye: stenen i Rødding over frimenighedens faldne i første verdenskrig, Genforeningsstenen i Skibelund Krat og stenen på H. F. Feilbergs grav i Askov. Hansen Jacobsen benyttede sig af hjælp til hugningen af de mange sten. Det kunne være af lokale stenhuggere eller de skiftende medarbejdere, han havde på pladsen omkring Hytten, herunder stenhuggere på valsen, som blev et par måneder, inden de rejste videre ud i Europa.

Respekten for stenen og livet

Kærlighed til det naturskabte og en respekt for den enkelte sten synes at være central i Hansen Jacobsens tilgang til arbejdet med den. Med billedhugger Rudolph Tegnens ord: "- Du fik en god Slurk af Livets Malurt at drikke naar Du, gennem mange Aar, maatte hamre den haarde Granit for at leve, og dog har jeg set Dig klappe Stenen kærligt, fordi Du elskede den af Din varme trofaste Sjæl".⁶

Hansen Jacobsen tvang aldrig en unaturlig form ned over stenen, men lod dens egne linjer danne grundlag for bearbejdningen og udsmykningen, som dermed synes at vokse ud af

Gravsten for Niels Christian Christensen og Molly Christensen på Malt Kirkegård med nordisk vækstmotiv.
Foto: Pernille Klemp.

Gravsten for H. P. Andersen og Maren Andersen på Brørup Gamle Kirkegård med overdådigt vækstmotiv i form af et helt træ. Foto: Pernille Klemp.

Morgenrøden fra 1902-03. Her på kunstnerens første hustru, A. Gabriele Hansen Jacobsens gravsted i Holbæk. Foto: Pernille Klemp.

stenen. I de bedste sten opnår han således en fusion af stenens form med den kunstneriske idé.

Med udgangspunkt i symbolismen og Jugendstilen, som han var blevet påvirket af i Paris, blev spirende, voksende, linjedyrkende motiver fremherskende på de udsmykkede sten, ofte med tydelige referencer til vikingetidens ornamenter også. Dette vækstmotiv - i form af slyngede, groende grene, blade, blomster, planter, ranker, vinstokke og hele træer - knyttede samtidig an til symbolismen på indholdsplanet. For ved at mejsle et vækstmotiv i en gravsten for en afdød blev menneskets evige livscyklus markeret. Livet og døden og genfødslen, alt efter religiøs overbevisning, til et nyt liv i himmel, på jord eller i naturen. Et meget livsbekræftende kunstnerisk valg sammenlignet med den mere fremherskende traditionelle dødssymbolik på mange gravsten, hvor knækkede søjler, træer uden grene og engle med udslukte livsfakler blot udstiller det afbrudte liv. Hansen Jacobsen brugte også de mere traditionelle motiver på gravsten, eksempelvis engle, som kan pryde større sten bestilt af velhavende og betydningsfulde personer. Englene kunne i hans udgave blive noget mandhaftige og kantede. En undtagelse er *Morgenrøden* fra 1902-03, en smuk kvindefigur med udslåede vinger i bronze, som står på hans første hustrus grav og den anden hustrus familiegravsted. Kors anvendte han sjældent, dukker de endeligt op, kan det være i form af solkors. Derimod inkorporerer han gerne og med mere held ornamenter, der rummer en karakteristisk af den afdøde, som når en musikers sten forsynes med en indhugget violin og en g-nøgle. Andre gange ses igen små livsfejrende elementer, såsom en fugl, en skinnende sol, simple blomster, et hjerte og også en enkelt sommerfugl.

Det er i vækstmotiverne, at Hansen Jacobsens personlige stil træder tydeligst frem og i de bedste sten knytter an til formsproget i skulpturelle værker som *Natten*, *Trolden* og *Skyggen*. Det er også her, hans sten er mest originale, ved på indholdsiden at hylde naturen og livet, hvilket genkendes fra skulpturer som *Foråret* og *Vinranken*.⁷

Forskellige typer af grav- og mindesten

Hansen Jacobsens grav- og mindesten synes at falde i tre kategorier. Til den mindre, private og oftest lokale bestiller udførte han mange simple marksten med enkle inskriptioner. Dyrere bestillinger var tit større og overdådigt gennemarbejdede sten til en mere pengestærk kundedreds, og i den mest eksklusive

ende hørte de sten til, som var udstyret med portrætrelieffer i bronze. Sidstnævnte var bekostelige at fremstille. Først skulle der laves et portræt i ler, dernæst en form, så skulle relieffet udføres på et bronzestøberi og slutteligt monteres i stenen.

Mange fine eksempler på mindesten med portrætrelief står i den nationale mindepark Skibelund Krat nogle kilometer fra Vejen. Her blev danskheden fejret i de år, hvor den dansk-tyske grænse var trukket ved Kongeåen og lå håndgribeligt nær, blandt andet ved grundlovs møder, og her er stenene sat for stolte højskolefolk og andre, som kæmpede for den danske sag, i et smukt naturområde, der i høj grad er et besøg værd.

Niels Hansen Jacobsens personlige papirer er borte. Heldigvis er en enkelt regnskabsbog bevaret. Den er fra årene 1929-30 og giver indblik i de varierende priser for stenene. Her nævnes beløb fra 100 kr. og op til 750 kr. En arbejdsmand på en fabrik tjente på den tid omkring 230 kr. om måneden, så stenene har ikke været for enhver pengepung, og tit var der tale om, at en større kreds af mennesker stod bag en bestilling. Som når en folketingsmand eller en højskoleforstander skulle mindes.⁸ Investerede man i en sten, kunne man være sikker på at modtage et stykke personligt og ærligt gennemført arbejde med særligt Hansen Jacobsens præg, uanset om der var tale om en lille, mere uanseelig sten eller et større officielt monument.

Mindesmærke for Amalie og Sophus Høgsbro med portrætrelief indviet i Skibelund Krat i juni 1907.
Foto: Pernille Klemp.

Det Hansen Jacobsenske præg

Hvordan kan man så kende en sten udført af Hansen Jacobsen?

Som nævnt bør man holde udkig efter det gode håndværk, den respektfulde behandling af stenen og det nordisk inspirede vækstmotiv. At lede efter en signatur er tit omsonst. Det karakteristiske navnetræk, som han forsynede skulpturerne med, satte han sjældnere på stenene. Måske fordi det her ikke handlede om ham, men den afdøde - personen man skulle mindes - i kirkegårdens kontekst.⁹

Selvom en sten mangler selve navnetrækket, vil inskriptionerne tit "sladre" om ophavsmanden, for Hansen Jacobsen benyttede sig af en særlig typografi og en egen karakteristisk "håndskrift". Bronzebogstaver til påmontering var i produktion på den tid, men også her valgte Hansen Jacobsen håndværket fremfor det massefremstillede.¹⁰

Skriften på stenene varierer fra bogtryklignende typer til ren håndskrift. De bogtryklignende typer veksler mellem store og små bogstaver, ofte med et ekstra stort begyndelsesbogstav. I majuskelskriften (store typer) ses iblandet små s'er og g'er. T'erne kan være udformet som i runeskrift, E'erne kan være spejlvendte tretaller, og blandt tallene er især 1, 4, 7 og 9 særlige med deres fiskekrogsagtige buning forneden. Her kan det være svært at skelne 1 fra 7. Håndskriften kan spænde fra flot svungne jugendstiltyper og skråskrift til mere ubehjælpssom skrift - men altid med et tvist af liv og personlighed. På en og samme sten kan skriften skifte fra linje til linje, ja endda på samme linje.

Bogstaver og tal er næsten altid huggede som fordybninger - ristede, som det hedder med et ældre udtryk - og tit bemalede i rødbrunt, sort eller hvidt. Kun i ganske få tilfælde er inskriptionerne hugget i relief, altså forhøjede, hvor omgivelserne er hugget væk. I modsætning hertil optræder mange af Hansen Jacobsens udsmykninger i såvel højt som dybt relief.

En øjenvidneskildring givet af museets første kustode, Dagny Brande, løfter sløret for, hvordan Hansen Jacobsen overførte inskriptionerne til stenene. Han benyttede sig tilsyneladende af en såkaldt ponceringsteknik. Først blev typerne tegnet på tyndt papir, til tider af hustruen Kaja Hansen Jacobsen, dernæst blev papiret anbragt på en blød pude og typerne gen-nemprikkedes med en nål. Så blev papiret flyttet over på ste-

nen og et farvepulver drysset gennem hullerne til markering af, hvor der skulle hugges.

Hvad angår selve indholdet af inskriptionerne ses primært navne, stednavne og årstal, men også de i gravstenssammenhæng almindelige udtryk som "Hvil i fred", "Rejst af venner" etc. er til stede. På bestilling optræder endvidere bibelcitater, verslinjer og karakteristik af den afdødes virke.¹¹

Sten i hele landet

Størstedelen af Niels Hansen Jacobsens livsværk kan opleves på Vejen Kunstmuseum, der har eksisteret siden 1924. På museet vidner dog kun to gipsmodeller af gravstensrelieffer i Skulptursalen om hans omfattende produktion af over 200 grav- og mindesten. Her er tale om lidt mere traditionelle relieffer af en knælende nøgen pige med sørgekrans (- og med fantastisk vækstmotiv bag sig!) samt en siddende genius med sænket fakkel.

Gipsrelief af en knælende nøgen pige med sørgekrans og vækstmotiv på Vejen Kunstmuseum.
Foto: Pernille Klemp.

Vil man opleve Hansen Jacobsens grav- og mindesten, må man forlade museet og ud under åben himmel. Nogle få hundrede meter nede af hovedgaden i Vejen finder man Vejen Kirkegård, hvor over 40 sten af forskellig art er opstillet og giver et godt indtryk af bredden i produktionen. Her findes store og små sten, enkle og mere gennemarbejdede værker, traditionelle motiver og de særlige vækstmotiver. På Vejen Kirkegård står også billedhuggerens egen gravsten fælles med den anden hustru, Kaja. En forholdsvis enkel sten med inskriptionen udført i en fin svungen håndskrift og et ristet tang/plantemotiv foroven.

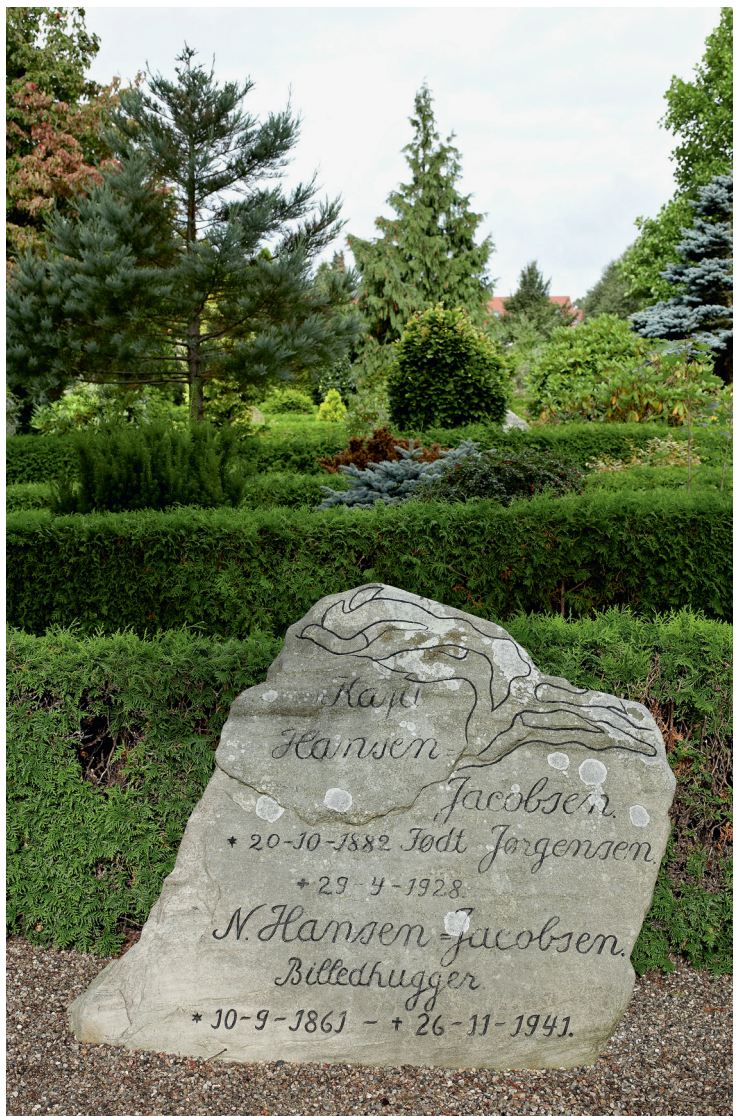
Fra Vejen breder stenene sig som ringe i vandet ud over det ganske land. Flest er at finde i og tæt på byen samt i Sønderjylland, mange i det jyske generelt, færre på Fyn og Sjælland, men de er der drypvist og rundt omkring, og man kan blot lege med tanken om, hvor mange der har været oprindeligt.

Repræsentationen kan virke tilfældig, men er det langt fra. At et stort antal sten befinder sig i lokalområdet er indlysende og bygger her på førstehåndskendskabet til billedhuggeren. Men den personlige relation, det vi med et nyere ord kalder netværket, har i mange tilfælde også spillet ind, når det gælder stenene rundt om i landet. Disse falder i fem kategorier. Den

Gravsten med relieffet af den knælende pige med sørgekrans for apoteker Mikkelsen og hustru Louise Mikkelsen på Assistens Kirkegård i Odense.
Foto: Pernille Klemp.

ene er de sten, der er sat over familiemedlemmer, som i Holbæk og Vamdrup. En anden kategori er sten rejst i forbindelse med Hansen Jacobsens tilknytning til Vendsyssel. Det vides ikke med sikkerhed, hvornår og hvordan denne tilknytning kom i stand, men i 1904 står en skitse klar til et monument over godsejer Malte Ahlmann fra godset Langholt i Vendsyssel - denne var død i 1902. Herefter kommer der flere værker til i det nordlige Jylland, hvor Hansen Jacobsen også købte en beskeden sommerbolig i Hammer Bakker. Andre sten igen er rejst på grund af billedhuggerens tilknytning til de lokale højskolekredse via Askov til Rødding og Skibelund Krat og via Falkenstjernes Højskole i København, som Hansen Jacobsen

Niels Hansen Jacobsens
og anden hustru Kaja
Hansen Jacobsens gravsten
på Vejen Kirkegård.
Foto: Pernille Klemp.

Monumentet for godsejer Malte Ahlmann (1844-1902) fra godset Langholt i Vendsyssel. Signeret 1907. Foto: Niels Hansen Jacobsens fotoalbum, Vejen Kunstmuseum.

besøgte i vinteren 84/85, til Slagelse og Vestbirk. Endnu en gruppe er de mange mindesten i Sønderjylland. De blev rejst for dansksindede soldater i tvungen tysk tjeneste under første verdenskrig samt i forbindelse med Genforeningen i 1920. Her har adgangsbilletten sikkert været Hansen Jacobsens nationale monument fra 1903, *Modersmålet*, i Skibelund Krat - det blev hurtigt landskendt ved blandt andet at være gengivet på postkort. En sidste kategori er sten opsat til minde om skovrejsningsprojekter og grundlæggelse af plantager. Disse initiativer gav en del bestillinger i det jyske.¹²

Det grundtvigianske netværk og de personlige anbefalinger har uden tvivl sendt Hansen Jacobsens sten ud i landet. Derudover har værker som *Modersmålet* og *En Trolde, der vejrer Kri-*

stenkød - opstillet i København fra 1902 og i Troldepringvandet i Vejen fra 1923 - været kendte på landsplan og har kastet opgaver af sig.

Slutbemærkninger

Med over 200 udførte grav- og mindesten, store, komplicerede skulpturer og utallige keramiske værker har Hansen Jacobsen haft meget at se til. Forståeligt nok er ikke alle sten lige vellykkede set fra en kunstnerisk synsvinkel. Hugningen af stenene gav brød på bordet, og arbejde af den karakter har langt de fleste kunstnere måttet påtage sig. Men Hansen Jacobsens produktion af sten som helhed er interessant i sin mangfoldighed og som et anderledes og personligt bud på løsningen af opgaven at give form til grav- og mindesten. Som senere generationer af keramikere har ladet sig inspirere af Hansen Jacobsens eksperimenter i ler, er der sikkert også gode idéer at hente hos ham for nutidens stenhuggere. For den personlige fortolkning af en gravsten rammer vist meget godt tidsånden.

På Vejen Kunstmuseums fyldige hjemmeside er et helt afsnit helliget kunstnerens grav- og mindesten. Her findes blandt andet en database over alle registrerede sten. Denne bygger på en registrant påbegyndt i slutningen af 1970'erne af daværende provst i Askov, Agner Frandsen, på opfordring fra Historisk Samfund for Ribe Amt. Databasen er siden vokset, men gør ikke krav på at være fuldstændig. Der dukker stadig ukendte sten op fra tid til anden og føjer sig til, andre forsvinder i forbindelse med sløjfning af grave. Så sent som i juli 2015 er der lokaliseret endnu en "ny" sten i Nibe. Hjemmesidens afsnit om stenene er af ældre dato og står for at skulle ombygges og moderniseres. Skulle man derfor på kirkegårde eller i naturen i det danske land støde på noget Hansen Jacobsensk, hører museet gerne om det, så den del af hjemmesiden kan bringes à jour i såvel indhold som form.¹³

Henvisninger til litteratur:

Buurgaard, Lise og Frandsen, Agner, *Træet i stenen*, Herning 1989.

Frederiksen, Anne Sofie og Jensen, Signe Buch, *Guide til Niels Hansen Jacobsens gravsten*, Vejen/Aarhus januar 2002. Kan købes på Vejen Kunstmuseum.

Mortensen, Niels Th., *Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen*, Odense 1945.

www.vejenkunstmuseum.dk - især afsnittet om Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten, som findes ved at vælge NHJ i den øverste menubjælke.

Noter

- 1 www.vejenkunstmuseum.dk. Se afsnittet Databasens forhistorie under Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten for antallet af sten.
- 2 Niels Th. Mortensen, *Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen*, Odense 1945, 16.
- 3 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 11.
- 4 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 32. Citat i brev fra Hansen Jacobsen til vennen Jeppe Aakjær 3. oktober 1921 på Det Kongelige Bibliotek.
- 5 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 15. Citat i brev fra en kone i Vittrup. Dette indlagt i Hansen Jacobsens gamle adressebog.
- 6 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 32. Rudolph Tegner til Hansen Jacobsen 28. november 1941, Vejen Kunstmuseum.
- 7 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 8, 21, 31-32.
- 8 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 63.
- 9 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 7.
- 10 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 17.
- 11 Lise Buurgaard og Agner Frandsen, *Træet i stenen*, Herning 1989, 17-19. www.vejenkunstmuseum.dk. Se afsnittet Introduktion til grav- og mindestenene og her Stenenes kendetegn under Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten.
- 12 www.vejenkunstmuseum.dk. Se afsnittet Introduktion til grav- og mindestenene og her I hvilken sammenhæng findes stenene? under Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten.
- 13 www.vejenkunstmuseum.dk. Se under Niels Hansen Jacobsens grav- og mindesten for mere om databasen og adgang til den.